

ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

До ключових понять у кримінально-процесуальному праві належить поняття “завдання права”, яке було і залишається предметом пильної уваги як загальної теорії права, так і галузевих наукових дисциплін. Багато чого в постановці завдань у науці кримінального процесу вимагає розробки нових позицій. Перш за все необхідно визначитися, що взагалі розуміється під терміном “завдання”. У філософському тлумаченні – це такий суб’єктивний образ предмета діяльності, в ідеалізованій формі якого передбачається результат діяльності людини [9, с. 506]. Дуже часто в кримінально-процесуальній літературі безпідставно ототожнюють поняття “завдання” й “мета” кримінального процесу, хоча вони не означають одне й те ж явище. Мета – це уявна модель бажаного результату, те, до чого прагнуть суб’єкти процесу [8, с. 12]. У кримінальному процесі України термін “мета” трактується як захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави від злочинних посягань, забезпечення законності та справедливості при здійсненні правосуддя. Але на шляху до досягнення цієї мети суб’єкти процесу мають вирішити низку конкретних завдань. Завдання – це те, що має бути зроблено на тому чи іншому етапі процесу для досягнення поставленої мети. Завдання кримінального процесу сформульовані в Кримінально-процесуальному кодексі України (ст. 2): а) охорона прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальній справі; б) швидке і повне розкриття злочинів; в) викриття винних та забезпечення правильного застосування закону, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності, а жоден невинний не був покараний.

Кожному типу кримінального процесу притаманні свої завдання. Щоб установити їх необхідно визначити типологію національного судочинства. Терміни “тип” і “типологія” в сучасній науці тісно пов’язані. Типологія – це метод наукового пізнання, в основу якого покладено поділ систем об’єктів та їх наступне угруповання за допомогою загальної, ідеалізованої моделі або типу. Вона є одним з найважливіших засобів пізнання об’єкта [6, с. 16].

У теорії судочинства в якості типів кримінального судочинства вирізняють поняття змагального та розшукового процесів. Але жодна реальна кримінально-процесуальна система не має змагальних або розшукових процедур в їх абсолютно чистому вигляді [7, с. 54]. Змагальний процес характеризується а) наявністю двох протилежних сторін – обвинувачення й захисту; б) їх процесуальною рівністю; в) наявністю суду, незалежного від сторін, оскільки справедливе змагання неможливе без нейтрального арбітра.

Розшуковий процес становить собою порядок судочинства, коли функції кримінального переслідування, захисту і прийняття рішень у справі зливаються в діяльності одного державного органу, який сам порушує кримінальну справу, здійснює розслідування обставин справи, збирає докази і приймає рішення у справі. [4, с. 24]

Дуже часто в юридичній літературі підставою для класифікації типів процесів зазначається співвідношення інтересів особистості й держави. Підстава такої класифікації розглядається в історичному контексті розвитку суспільства. Вирізняють такі періоди, як а) перевага особистого інтересу над публічним (приватно-позовний тип змагального процесу), б) перевага інтересів держави над особистими (розшуковий тип кримінального процесу) й в) оптимальне співвідношення інтересів особи й держави (змагальний тип процесу). На даному етапі розвитку суспільства виділяють англо-американську й романо-германську правові системи у якості типології кримінального процесу. До країн континентального права відносяться: Росія, Німеччина, Франція, Україна та інші; а до країн загального права – Англія, США, Канада, Австралія та ін.

У кримінально-процесуальній літературі здійснюється класифікація типів кримінального судочинства залежно від завдань кримінально-процесуальної діяльності [5, с. 9]. Ця класифікація повніше відбивала б сутність класифікаційних груп процесів, якби підставою для класифікації поряд із завданнями кримінального процесу встановлювався порядок формування й вирішення обвинувачення.

Для континентального права притаманна функція державного обвинувачення, завданням якої є захист усього права. Завданням кримінального процесу, наприклад, для дореволюційної Росії було встановлення наявності та обсягу права держави на покарання. Як вбачається, слушною є точка зору М.М. Полянського згідно з якою випадки, коли історичні умови, при яких у діяльності суду на перший план ставиться завдання прийняти обвинувальний вирок і застосувати покарання, слід вважати недопустимими, оскільки в такому разі ми маємо справу з порушенням самої ідеї правосуддя [3, с. 27]. Уся кримінально-процесуальна діяльність у континентальному кримінальному

процесі розглядається як діяльність держави. Надається другорядна роль інтересам потерпілого, вважається, що встановити правопорядок і справедливість у державному розумінні – основне завдання правосуддя [5, с. 15]. Але, починаючи зі справ приватного обвинувачення, відбувається розширення прав потерпілого і вводиться можливість процедури примирення.

На сьогодні завданням кримінального судочинства континентальної системи права є встановлення об'єктивної істини, що тлумачиться як адекватне відбиття об'єкта у свідомості суб'єкта, яке відтворює його таким, яким він існує незалежно від свідомості суб'єкта пізнання [1, с. 226]. У кримінальному процесі під об'єктивною істиною розуміється встановлення повної і точної відповідності об'єктивній дійсності висновків слідства й суду, що стосується справи, яка вирішується, а також винності або невинності осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності [7, с. 76]. Натомість для країн загального права завданням судочинства є усунення конфлікту між членами суспільства, що виник в результаті злочину.

Ще одним критерієм для поділу правових систем на англо-американську та романо-германську є вид обвинувачення. Здійснюючи класифікацію континентальної й загальної систем права, О.Б. Семухіна розглядає їх як обвинувальний і позовний типи процесу [5, с. 20]. Наводиться обґрунтування переваг моделі державного обвинувачення в континентальній системі перед народним і приватним його видами, прийнятих загальним правом. Державне обвинувачення діє ефективніше в напрямку встановлення об'єктивної істини. Необхідно зазначити, що в континентальному кримінальному процесі існує обвинувачення приватне. Така конструкція дозволяє частково враховувати приватноправові інтереси потерпілих у справах, у яких не були яскраво виражені публічні інтереси. О.Б.Семухіна вказує на те, що на відміну від континентального типу процесу країн загальної системи права, які відносять завдання з урегулювання конфлікту на перше місце, головним видом обвинувачення вважають народне, або громадське, а державне розглядається ними лише як субсидіарне [5, с. 26].

Наступною підставою для класифікації є сутність обвинувачення. Із розвитком науки континентального кримінального процесу “кримінальний позов” як правова категорія було поступово замінено поняттям “обвинувачення”. Як уже зазначалося, для романо-германського типу судочинства завданням кримінального процесу є встановленням об'єктивної істини, що можливо лише при дотриманні такого нормативно-правового принципу регулювання, як імперативність, який не співвідноситься з позовною сутністю народного, або громадського обвинувачення. Як бачимо, поряд із завданнями процесуальної діяльності континентальний процес

характеризується таким співвідношенням видів обвинувачення, де державне обвинувачення посідає головне місце. Він не містить у собі позовної сутності, оскільки визначає обвинувачення як особливу діяльність державних органів [10, с. 60].

Кримінальний позов в англо-американському судочинстві має більш логічне обґрунтування. Суспільство, наділене правом здійснювати обвинувачення, дає доручення виборному органу держави про надання йому юридичних послуг представництва в суді. Позов забезпечує диспозитивність та ініціативність у кримінальному процесі, що ще раз доводить, що в системі загального права перевага надається інтересам особистості, а завданням кримінального процесу є усунення соціального конфлікту.

Таким чином, слід визнати: хоча континентальний тип процесу не виключає повністю позов як конструкцію обвинувачення, його введення не є необхідним і єдино можливим варіантом здійснення обвинувачення. У той же час модель переваги усунення конфлікту в суспільстві над державними інтересами повною мірою співвідноситься лише з позовною сутністю обвинувачення в англосаксонському типі права.

Останньою підставою розмежування типів процесу є спосіб досягнення завдань кримінально-процесуальної діяльності. Суттєва відмінність між континентальною й загальною системами права полягає в тому впливі, який здійснюють сторони на кримінальне судочинство [5, с. 42]. У теорії континентального кримінального процесу судовий розгляд не обмежується вимогами кримінального позову. Для романо-германської системи права властиво те, що лише в передбачених законом випадках можливе закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим. У системі загального права при розгляді кримінальної справи суд не виходить за межі позову. Передбачається обов'язкове закриття кримінальної справи у випадку усунення конфлікту між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим.

Для визначення завдань національного кримінального процесу необхідно встановити тип кримінального судочинства в Україні. За способом досягнення завдань процесу, з одного боку, його можна віднести до змагального. Змагальність, за ст. 16¹ КПК України передбачає, що “при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на один і той же орган чи на одну і ту ж особу“. Державне обвинувачення в суді, згідно зі ст.121 КУ, а також Законом України “Про прокуратуру“ здійснює прокурор; у випадках, передбачених законом – потерпілий або його представник; захист підсудного – сам підсудний, його захисник або законний представник. Функція розгляду справи покладається на об'єктивний і

неупереджений суд (ст. 15 КПК України). З іншого боку, державне обвинувачення в кримінальному процесі України посідає першочергове місце, а виконання його функції покладається державою на органи прокуратури, що дає підстави характеризувати кримінальний процес України як обвинувальний? Але в кримінальному процесі України існує також обвинувачення приватне (ст. 27 КПК України передбачає випадки притягнення до кримінальної відповідальності не інакше, як за скаргою потерпілого). Для кримінального судочинства України властиво те, що він не містить в собі позовної сутності, оскільки визначає обвинувачення як особливу діяльність державних органів. Проте відповідно до ст. 267 ч. 2 КПК України: “У разі відмови прокурора від обвинувачення потерпілий вправі вимагати продовження розгляду справи. У цьому випадку він підтримує обвинувачення.”

Кримінальний процес України передбачає процедуру примирення в кримінальній справі. Стаття 8 КПК України зазначає можливість звільнення обвинуваченого (підсудного) від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням з потерпілим.

Якщо ми відносимо український кримінальний процес до континентального типу кримінального судочинства, де державне обвинувачення займає головне місце, то основним методом нормативно-правового регулювання повинен бути імперативний, тобто метод влади – підкорення. Він полягає в тому, що правовідносини між особами, які беруть участь у кримінальній справі виникають лише у випадках, передбачених законом. Однак у ст. 16¹ ч. 5 КПК передбачається, що кримінальний процес України здійснюється згідно з принципом диспозитивності, за яким сторони наділяються правом вільно вступати між собою у правовідносини. Тому, на нашу думку, доречно було б зазначити, що український кримінальний процес втілює в собі елементи континентального і загального типів процесу, тобто є змішаним. З урахуванням цього доречно було б провести диференціацію провадження в певних категоріях кримінальних справ, що забезпечувало б гармонізацію цієї процедури провадження відповідно до поставлених завдань і до методів кримінального процесу. Щодо справ, у яких не були яскраво виражені публічні інтереси, завданням кримінального процесу першочергово є усунення соціального конфлікту. А в справах, у яких в результаті вчинення злочину були порушені публічні інтереси, основним завданням є встановлення об’єктивної істини.

Не можна з’ясовувати істину за рахунок безпідставного обмеження прав особи, але не можна й нехтувати встановленням істини, надмірно захищаючи інтереси тих чи інших учасників процесу. Баланс цих двох цінностей встановлюється саме законом. Усі примусові заходи в кримінальному процесі

спрямовані на встановлення істини. Але при цьому закон надає певні гарантії, які забезпечують захист прав особи [2, с. 7].

Вважаємо за доцільне ст. 2 проекту КПК України викласти в наступній редакції: “Завданнями кримінального законодавства є: а) визначення порядку провадження у кримінальних справах, викриття осіб, винних у вчиненні злочинів, притягнення до відповідальності та справедливе їх покарання; б) захист особи від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності; в) охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб які беруть участь у кримінальному судочинстві; г) усунення соціальних негараздів, що виникли в результаті вчинення злочину”.

Порушене в статті питання є достатньо ємким, тому розглядати його в повному обсязі на сторінках статті досить проблематично. Детальніше воно розглядатиметься у майбутніх публікаціях авторки.

Список літератури: 1. Данільян О.Г., Тараненко В.М. Основи філософії: Навч. посіб. - Х.: Право, 2003. - 352 с. 2. Лупинская П.А. Уголовный процесс: Підручник. – М.: Юристъ, 1995. - 391 с. 3. Полянский Н.Н. Очерки общей теории уголовного процесса. – М.: Право и жизнь, 1927. - 172 с. 4. Петрухин И.А. Уголовный процесс. – М.: Проспект, 2001. - 520 с. 5. Семухина О.Б. Типология уголовного процесса англо-американской и романо-германской правовых систем. – Томск: Изд-во НТЛ, 2002. - 94 с. 6. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. – С.-Пб.: Наука, 2000. - 221 с. 7. Строгович М.С. Курс уголовного процесса. - М.: Проспект, 1958. - 548 с. 8. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. - К.: Вид-во А.С.К., 2003. - 1120 с. 9. Философский энциклопедический словарь / Под ред А.М. Прохорова. – М.: Инфра-М, 1998. - 576 с. 10. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2-х т. – Т.1. – С.-Пб.: Альфа, 1996. – 551 с.

Надійшла до редакції 10.10.2005 р.